

*Володимир ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор*

*Анатолій ЩУРОВСЬКИЙ,
кандидат філософських наук, професор,
завідуючий кафедрою філософії
Національної академії
Служби безпеки України*

ПРО ПРЕДМЕТНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ЯК НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Ключові слова: *філософія права; діалектика; предмет філософії права; онтологія; гносеологія; прокуратура.*

Філософія права на сьогодні конституювалась як галузь знання. Вона стала навчальною дисципліною, що викладається у вищій школі, зокрема для підготовки юристів. У Національній академії прокуратури України філософія права є не лише навчальним предметом, а й напрямом наукових досліджень, оскільки інтеграція науки і вищої освіти – одна з головних парадигм філософії освіти XXI століття.

Те, що філософія права є наукою, сумніву не підлягає, оскільки філософсько-правова традиція притаманна генезі історії науки. Філософію права як науку виділяв ще Г.В.Ф. Гегель. Підкреслимо, що у сучасному науковому арсеналі вона зайняла своє місце як складова духовної культури людства.

Але уявлення про предмет філософії права в ході її історичного розвитку змінюється, і сьогодні не існує однозначного його трактування.

Між тим питання про предметність філософії права хвилює нині широкий загал вчених і педагогів, насамперед філософів та юристів – не лише теоретиків, а й практиків, у тому числі співробітників правоохоронних

органів. Адже важливою складовою їх юридичної освіти є свідомо-світоглядне засвоєння та застосування правових норм, що реалізується в ході вивчення філософії права.

Чому ж до цього часу предмет філософії права повною мірою ще не визначений?

Очевидно, причина полягає в тому, що досить часто цей серйозний предмет дослідження підмінюють наукоподібними проблемами. Наприклад, що виникає раніше: злочин чи покарання? Чому держава взяла на себе місію покарання?

На нашу думку, навряд чи можна таким чином навіть формулювати запитання. Не держава бере на себе ці функції, ними її наділяє суспільство відповідно до її природи як регулятора суспільних відносин.

Вважаємо, не має сенсу й запитання щодо того, первинним або ж вторинним є злочин чи покарання, оскільки навіть у філософії так зване основне питання про первинність чи вторинність матерії та свідомості остаточно знято як софістичне.

Водночас Г.В.Ф. Гегель розглядає філософію права як суто філософську дисципліну (складову його знаменитої «енциклопедії і наукознавства»).

лопедії філософських наук»), предметом якої є «ідея права». Зокрема, він пише: «Наука про право є істиною філософії. Тому вона повинна розвинути з поняття ідею, яка є розумом предмета, або, що те ж саме, спостерігати власний іманентний розвиток самого предмета» [1, 60].

Зазначимо, що сам термін «ідея» Г.В.Ф. Гегель вживає не у тому розумінні, в якому його трактує сучасна наука. За Г.В.Ф. Гегелем «ідея» є квінтесенцією усього його світогляду; це – визначально первинне, основоположне поняття, що об'єктивно існує й породжує природу, суспільство, мислення тощо (ідея права – поняття права і його реалізації), тобто буття права.

Як відомо, у марксизмі це називається об'єктивним ідеалізмом. Однак для нас має значення, що цим самим Г.В.Ф. Гегель об'єктивує право.

Тобто важливо з гегелівської філософії взяти те, що феномен права є об'єктом філософії права. Але таким же об'єктом вивчення феномен права виступає і для інших наук: теорії держави та права, соціології, кримінології тощо. Це також є об'єктом.

Для нас головне з'ясувати, що конкретно в цьому об'єкті вивчає саме філософія права, як на це питання відповідають сучасні дослідники філософії права.

Наприклад, теорія держави та права розглядає феномен права лише з одного боку – його пов'язаності, детермінованості з інститутом держави.

Психологія права – це сфера буденних, пов'язаних із правом реалій – традицій, звичаїв, почуттів, емоцій.

Що ж у цьому багатстві феномену права належить саме філософії? Яким чином, так би мовити, саме вона вивчає феномен права?

У пошуках істини щодо предмета філософії права сьогодні перебувають представники української школи філософії права. І як в усякому пошуку, вони розходяться в поглядах.

Деякі вчені взагалі вважають, що юриспруденції філософія права непотрібна. Це явище безпредметне, і юриспруденція сама собі є методологією. Так, на думку К. Жоля, «... філософія права, що апелює до філософського світогляду як істинної основи юридичної науки, не в змозі служити корисною

підмогою сучасної юриспруденції, що, до того ж, володіє, як і будь-яка інша зріла наука, власним юридичним світоглядом» [2, 38].

Це традиційна точка зору чистого позитивізму, що відкидає філософію як загальний світогляд і, відповідно, як всезагальну методологічну парадигму.

Але з цим, звичайно, погодитися не можна, оскільки трьохтисячолітня практика існування науки і окремих її галузей свідчить, що роль загальної наукової методології завжди виконувала і виконує філософія. Адже однією з її сутнісних характеристик є монополія на найбільш загальне знання, на відміну від усіх інших галузей науки і форм суспільної свідомості. І зовсім не тому, що філософія претендує на роль матері наук (бо вона, як відомо, була праматір'ю всіх наук), ця натурфілософська точка зору вже давно спростована практикою, а тому, що філософія існує не лише в науковій іпостасі, а і як форма суспільної свідомості є найбільш загальним світоглядним орієнтиром пізнання та діяльності, єдиним всезагальним способом рефлексії людської свідомості над усією реальністю (навіть над тим, що є ірреальним, віртуальним).

Цікава, на наш погляд, гіпотеза А. Козловського про філософію права «як самосвідомість нації» [3, 12]. Хоча в такому випадку постає питання про конкретизацію предмета філософії права і навіть уточнення сутності права взагалі.

Нижче ми більш детально аргументуємо, що право, його сутнісні характеристики складаються у людському суспільстві завдовго до виникнення держави, нації, національності тощо і воно (право) жодною національною самосвідомістю не володіє. Щодо поставленого ним питання, чи можлива національна філософія права, можемо лише продовжити думку: а чи можлива національна філософія взагалі, зокрема українська національна філософія.

Слід звернути увагу, що йдеться не про вітчизняну філософію, яка мала і має місце в дійсності, а саме про національну якість, що викликає сумнів. На нашу думку, найімовірніше треба говорити про національні школи: філософську, філософсько-правову тощо.

І не лише національні, бо, як відомо, була і є київська школа філософів, сьогодніні

існують харківська, київська та інші школи права.

Діаметрально протилежною є точка зору багатьох фахівців з філософії права, що не тільки не відмовляють їй у праві на існування, а, навпаки, відстоюють необхідність підвищення її ролі як світоглядно-методологічного орієнтиру всіх галузей правових знань. М. Костецький пише: «Філософія права як самостійна наука відповідає тим вимогам, які стоять перед будь-якою наукою. Вона виступає формою знань про право в культурі, є системою понять про правові явища, закономірності виникнення і розвитку права, зв'язок його проявів із людським суспільством, має на меті пізнання з допомогою певних методів суті і проявів права» [4, 25]. Отже, головне, на що звертаємо увагу, це те, що філософія права є найвищим ступенем осмислення права, в ході якого виявляються: історія становлення права, його внутрішня логіка, визначення того, чим право є в житті людства, конкретного народу, прояв права в людському бутті.

При цьому автори виходять з політико-правової практики України. На думку Ю. Шемшученка, «здійснювана нині в Україні політична реформа вимагає глибокого філософського осмислення складних суспільних процесів, які відбуваються в країні. Це стосується, зокрема, підвищення соціальної ролі права у регулюванні суспільних відносин. Ідеться про нові підходи до визначення самого поняття права і механізмів його ефективної реалізації. Для цього потрібна відповідна методологічна основа. На наш погляд, такою основою має стати філософія права, як синтетична наука світоглядного характеру. Філософія права покликана осмислювати сенс права в його цілісності й водночас ефективності впливу права на людину та її розвиток. Теорія права – це теорія загального юридичного предмета, її призначення має полягати як у перенесенні результатів вивчення правових явищ з філософського рівня на рівень конкретного розкриття об'єктивної суті цих суспільних явищ, їхніх властивостей, внутрішніх зв'язків і суперечностей, так і в самостійному специфічному пізнанні реалій правового життя. Теорія права здатна досягнути фундамен-

тальної значущості для людського буття, якщо буде у здійсненні такої мети пов'язана з філософією права, котра вивчає правову реальність в цілому» [5, 8]. Дуже образно і влучно, вважаємо, відстоює необхідність філософсько-правового світогляду Л. Петрова. Вона зазначає, що філософія права виявляє за мінливими юридичними явищами вічну ідею права, яка розкривається «розумом людини». Дослідниця пише: «Розумне» право називають природним правом. Природне право є «право розуму», або «розумне право», а оскільки розум є здобутком філософії, то його можна називати «філософським правом». І далі: «Природне право є внутрішньою, смисловою сутністю позитивного права» [6, 367].

Частково можна підтримати тезу В. Нерсисянца про те, що предметом філософії права виступає визначення його сутності: «... загальним моментом, що має предметно-утворююче значення для всієї філософії права (для всіх її концепцій, напрямів, версій, варіантів) є розуміння права в цілому як сутності і як явища, тобто теоретичного розрізнення і співвідношення особливої правової сутності об'єктивного характеру (так званої сутності права, незалежної від волі законодавця) і офіційно – обов'язкового явища (закону), незалежного від суб'єктивного фактора (від волі і думки законодавця чи установок офіційної влади)» [7, 14].

Однак не можна погодитися, що предметом філософії права виступають також його прояви. Адже прояви права: адміністративне, процесуальне, цивільне тощо, як і всі кодекси та законодавчі акти, – це предмет вивчення юридичних і соціальних дисциплін широкого діапазону.

Як бачимо, всі названі нами автори схиляються до того, що філософія розглядає право в межах свого категоріального апарату, а саме: сутність, зміст, необхідність і так далі.

Можемо зробити висновок, що, очевидно, предметом філософії права є діалектика всіх його складових: співвідношення права і закону, правосвідомості й правобуття, правової ідеології і правової психології, галузей та інститутів права, свободи, рівності й справедливості.

Такий наш висновок відповідає і гегелівському розумінню діалектики як «рушійної душі» всякого наукового пізнання.

Тобто головне, що ми можемо включити в наше розуміння предмета філософії права, – це діалектика співвідношення складових права, яка становить сутнісну характеристику цього визначення, інакше кажучи, того, що відрізняє філософію права від інших предметів.

Що стосується інших наук, насамперед правових, то вони розглядаються філософією права з формально-логічних позицій. Іншими словами, не діалектика права, а логіка права є предметом їх досліджень.

Але чи обмежується предмет філософії права його діалектикою? Чому не можна обмежитись лише логікою або діалектикою права? Очевидно тому, що право є не просто суспільним феноменом, а вселюдським, гуманістичним.

Тобто право треба розглядати ще й з точки зору його людиномірності. Наскільки «вплетене» право в існування людини, наскільки є визначальним для цього існування. Те, що людина не може існувати поза правовим полем – істина абсолютна. Очевидно, інститут права виник не з появою держави, як це традиційно трактується, а ще до цього, у вигляді так званого «звичаєвого права», релігійного права, родового права тощо, що сьогодні вважаються джерелами права. Це і є одним із доказів того, що людина не може існувати поза правовим полем.

Але про людиномірність права ще більшою мірою свідчать ті функції, які воно виконує у суспільстві. А це вже не тільки сутнісні, а й змістовні його характеристики.

Це насамперед онтологічна, гносеологічна, аксіологічна, виховна функції права.

Перша, онтологічна функція, – це спосіб своєрідного буття. Людина не може існувати поза правовими відносинами. І право регулює ці відносини, підтримуючи їх на необхідному, оптимальному для суспільства рівні. Як констатує В. Нерсесянц, головна проблема онтології – співвідношення права і закону, а фактично – взаємозв'язок правовідносин та правосвідомості. Саме в межах цих координат і діють правоохоронні органи: прокуратура, СБ України, МВС України. Адже будь-яка дія прокурора – вирішення питання про тотожність скоєного нормі закону.

Друга функція – гносеологічна. У більш широкому плані вона епістемологічна, тобто правові поняття і правові почуття виконують пізнавальну функцію, спонукаючи людину до відкриття нового знання, спрямовуючи її в майбутнє. По суті, і прокурорська діяльність євристична за своєю природою. Бо кожна окрема процесуальна дія нешаблонна, унікальна, хоча юридичні форми її здійснення є типовими.

Третя, аксіологічно-культурологічна функція, вкрай важлива, оскільки дає уявлення про цінність права, а отже, про цінність його носіїв, у даному випадку – правоохоронних інституцій. Роль прокуратури тут непересічна. І головним чином тому, що пов'язана з інститутом обвинувачення, в основі якого лежить філософсько-правова категорія вини як граничної ситуації людського буття, в якій особливо розкриваються відповідальність і самовідповідальність співробітників прокуратури.

Остання, виховна функція, – це правове виховання, що являє собою ідеологічний момент права.

Можемо зробити висновок: право є світоглядним феноменом. Тобто право озброює людину узагальненою системою поглядів на світ. І в цьому аспекті право – однопорядкове філософії.

Іншими словами, предметом філософії права є вивчення світоглядної природи права, чого немає в інших дисциплінах. У зв'язку з цим філософія права виконує світоглядну функцію, а отже, і методологічну.

Тобто філософія права озброює правову науку і правову діяльність найбільш загальними, визначальними, відправними орієнтирами цієї діяльності. Тому цілком доцільно і правомірно говорити про філософсько-правові засади як методологію теорії держави та права, оперативного-розшукової діяльності, кримінального права тощо.

Окремо хотілось би наголосити ще на одній суттєвій характеристиці предмета філософії права. Саме філософія права, на нашу думку, глибинно виявляє і розкриває таємницю права, зокрема його найбільш консервативну (в позитивному значенні цього слова) природу, спрямовану на захист людського існування. Право покликане служити його стабільності та безпеці.

Отже, предметом філософії права також виступає право як безпекозабезпечувальний чинник суспільства. Розмови про так зване «революційне право» є не що інше, як спекулятивні софізми. Тут, ймовірно, право підмінюється політикою.

Для повноти розуміння предмета філософії права важливо з'ясувати, до якої галузі наук вона належить, зокрема філософських чи юридичних, оскільки вона має в собі риси і перших, і других. Фактично це проблема зв'язку між філософською та правовою парадигмами людського буття, але на цьому детальніше зупинимось нижче. Спочатку ж проаналізуємо різні точки зору на зв'язок цих парадигм.

Перша, традиційна, зокрема в гегелівському трактуванні, філософія права є складовою циклу філософських дисциплін. Отже, за Г.В.Ф. Гегелем, вона є філософською наукою, що вивчає феномен права.

Друга, зовні діаметрально протилежна, відносить філософію права до циклу юридичних дисциплін, розглядаючи її як частину правознавства, тобто вважає її юридичною наукою про сутнісні закономірності виникнення, розвитку і функціонування правових явищ.

Є ще третя точка зору, коли автори, відходячи від вказаного монізму (філософського або правового), вважають філософію права дисципліною, що функціонує на межі філософії та юриспруденції [4, 25].

На думку інших вчених, філософія права – це міждисциплінарна галузь знань, що поєднує пізнавальні зусилля філософії, юриспруденції, соціології, психології та інших соціогуманітарних дисциплін у дослідженні сутності правових реалій, аналізу причинно-наслідкових зв'язків, якими вони поєднані з онтологічно-метафізичними першоначалами буття.

Як бачимо, і такий нібито інтеграційний підхід все ж підштовхує авторів до моністично-юридичного розуміння філософії права.

Не будемо детально з'ясовувати причини цієї дихотомії. Зауважимо лише, що філософія права за своїм походженням справді має синтетичний характер (будь-яке нове знання за своїм походженням синтетичне), оскільки вона дійсно синтезує філософське і правове (юридичне) бачення світу.

Але це не означає, що треба жити тільки історією і вважати філософію права її, так би мовити, «батьками». Цей синтез протягом століть (якщо не тисячоліть, бо філософія права, як відомо, була представлена у творах Платона і Аристотеля), виокремився у відносно самостійну галузь знання, яку не можна беззаперечно віднести тільки до філософії чи тільки до юриспруденції.

Сьогодні філософія права – це самостійна наука й навчальна дисципліна з притаманними саме їй закономірностями, і насамперед з її предметною визначеністю.

До того ж оперування терміном «частина» стосовно філософії права, на нашу думку, неправомірне, оскільки частина і ціле не є діалектичними категоріями хоча б тому, що частина не завжди уособлює властивості цілого. (Наприклад, злочинці – частина суспільства як цілого, але втілюють у своїй поведінці не суспільну, а антисуспільну спрямованість.)

При визначенні предмета філософії права слід застосувати категорії загального та одиничного, де одиничне завжди є проявом загального, але водночас має свої, особливі закономірності, відмінні від закономірностей функціонування загального.

Тож філософія права не є зменшеною копією філософії чи правової галузі знання. Тим більше, вона не може бути їх частиною.

Враховуючи зазначене, можна визначити предмет філософії права у широкому розумінні як вивчення діалектики правових явищ, а у вузькому – як розкриття основних, найбільш загальних закономірностей виникнення, функціонування та перспектив розвитку права.

Саме цими міркуваннями треба керуватися у процесі визначення предмета філософії права.

Як уже зазначалось, об'єктом філософії права залишається право як складний, багатofункціональний соціальний інститут. І саме ця складність та багатofункціональність визначає предметне багатство його вивчення: правом займаються багато наук. Специфіка ж філософсько-правової предметності, навіть суто зовнішня, формальна, полягає у тому, що тут ми зустрічаємось з єдністю двох рефлексій – філософської та

юридичної, іншими словами, – філософсько-правовою рефлексією.

Це важливо підкреслити, оскільки дискусія щодо віднесення філософії права до філософських або до юридичних дисциплін безплідна. Тому що тут застосовано правило формальної логіки, зокрема закон виключеного третього (або – або). Насправді говорити потрібно не про протиставлення філософії та права, а про їх діалектичну єдність, у тому числі про діалектику філософських категорій змісту та форми. Що у даному зв'язку виступає змістом, а що формою? Зрозуміло, філософія не може виступати формою, бо її категорії значно ширші, ніж

правові поняття. Отже, назвати філософію права юридичною дисципліною буде неправильним. Вона за змістом є дисципліною філософською, але за формою прояву цього змісту – дисципліною юридичною.

За аналогією, скажімо, етика, як філософія моралі. Зміст цієї дисципліни філософський, але форма цього змісту етична. Також і в філософії релігії – зміст філософський, а форма – релігійна.

Таким чином, розглянуто один із важливих освітньо-наукових феноменів – предметність філософії права як методологічний (регулятивний) чинник діяльності правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Гегель Г.В.Ф. [пер. с нем.]. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
2. Жоль К. До питання про предметну область і методи сучасної філософії права / Жоль К. – К.; Чернівці: Рута, 2003. – Т. I: Проблеми філософії права. – 228 с.
3. Козловський А. Філософія права як самосвідомість нації / Козловський К. – К.; Чернівці: Рута, 2003. – Т. I: Проблеми філософії права. – 228 с.
4. Костицький М. Філософія права / Костицький М. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
5. Шемшученко Ю. Актуальні проблеми філософії права / Шемшученко Ю. – К.; Чернівці: Рута, 2003. – Т. I: Проблеми філософії права. – 228 с.
6. Петрова Л. Фундаментальні проблеми методології права: філософсько-правовий дискурс. – Х.: НЮА України, 1998. – 416 с.
7. Нерсесянц В. Философия права: учеб. для вузов / Нерсесянц В. – М.: Норма, 2003. – 652 с.

*Володимир ЯЩЕНКО,
Анатолій ЩУРОВСЬКИЙ*

ПРО ПРЕДМЕТНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ЯК НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Резюме

Розглянуто один із пріоритетних методологічних регулятивних орієнтирів правоохоронної діяльності – філософсько-правову предметність.

*Владимир ЯЩЕНКО,
Анатолій ЩУРОВСЬКИЙ*

О ПРЕДМЕТНОСТИ ФИЛОСОФИИ ПРАВА КАК НАУКИ И УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Резюме

Рассмотрен один из приоритетных методологических регулятивных ориентиров правоохранительной деятельности – философско-правовая предметность.

*Volodymyr YASTCHENKO,
Anatoliy STCHUROVSKIY*

OBJECTIVITY OF PHILOSOPHY OF LAW AS A SCIENCE AND A SUBJECT OF STUDY

Summary

The priority methodological regulatory guidelines of law-enforcement activity and philosophical legal objectivity are considered in the article.